

SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ AÇISIYLA İNTERNET

Cemal Yalçın

Öz

İnternet günümüz teknolojisinin iletişim alanında ulaştığı son noktayı temsil eden bir kavramdır. İnternet'in sağladığı olanaklar çerçevesinde, normal hayatta insanların karşılaştıkları her şeyin sanal ortamda bir kopyasını bulmak her geçen gün biraz daha kolaylaşmakta, bu ise kalıplaşmış toplumsal ilişkiler üzerinde değiştirici etkilerde bulunmaktadır. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, İnternet'in; ekonomik etkilerinden, kişisel ve sosyal etkilerine kadar bir dizi konuda olumlu olumsuz yönleriyle ele alındığı ve tartışıldığı görülmektedir.

Bu yazıda, öncelikle İnternet'in nasıl vazgeçilmez hale geldiği ya da getirildiği tartışılmakta, sonra da İnternet, sosyolojik bir bakış açısıyla, siyasete, suç ve suçluluğa, eğitime, bireye ve aileye olan etkileri çerçevesinde incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler

*İnternet, İnternet Bağımlılığı, Aile, Siyaset, Suç, Eğitim
A Sociological Approach to the Internet*

Abstract

The Internet represents the final technologic advance in the context of communication.

As a result of the possibilities provided with the Internet, it is now becoming easier for people to find copies of things they find in daily life affecting conventional social relations. When we look at the related literature, it is seen that Internet is dealt with a number of its effects lies from economical to individual and social effects referring to both positive and negative sides of it. In this paper firstly, how the Internet has become an important aspect of everyday life will be discussed then the Internet, from a sociological perspective, will be examined in the context of its effects on politics, crime, education, individual and family.

Key Words

İnternet, İnternet Addiction, Family, Politics, Crime, Education

Giriş

İnternet'in iki taraflı iletişim özelliği dikkate alındığında, başlangıcını 19. yüzyılın ilk yarısında telgrafın icat edilmesine kadar götürmek mümkündür (Stratton, 2002:80). Sonrasında bu iletişim şekli kendisini en iyi telefonla karakterize etmiş (Robinson, 2000:490) ve nihayet çok sayıda bilgisayarın birbirlerine bağlanarak¹ oluşturdukları dünya çapında bir ağa dönüşmüştür.

Dünyanın farklı coğrafi mekanlarında bilgisayarların birbirlerine bağlanarak oluşturdukları ve milyonlarca kullanıcının aynı anda veya değişik zamanlarda kullandığı bir iletişim ağı olarak İnternet'i tanımlamak mümkündür. Bu iletişim ağı sanıldığı kadar yeni bir gelişme değildir. Greenfield (1999)'in de belirttiği gibi, bu ağın ortaya çıkışı 1969 yılında askeri amaçlarla gerçekleştirilen Amerikan Savunma Bakanlığı'nın ARPA net projesiyle (Advanced Research Projects Agency Network) doğrudan ilgilidir. Bu ağ 1970'lerde savunma konusunda araştırma yapan üniversiteler ve diğer kuruluşlara açılmışsa da, şu anki kullanımı anlamında serbest kullanımı 1980'lerin sonuna doğru olmuştur. İnternet'i böylesine popüler yapan şey, günümüzde de çok yoğun olarak kullanılan ve İnternet ortamında gezintiyi olanaklı kılan "browser" denilen programlardır (İnternet Explorer, Netscape, Mozilla vb.). Bu programlarla sadece

¹ Bilgisayarların birbirleriyle ağ ortamında bağlanması birkaç şekilde olmaktadır: Modem ve telefon hattı ile, dijital telefon hattı ve ADSL modemler ile, Ethernet kartları ve kablolar aracılığıyla, Kablosuz ağ araçlarıyla, Uydu aracılığıyla, Cep telefonu aracılığıyla v.b.

metinlere değil fakat resimlere, ses ve videolara da ulaşmak mouse (fare) ile yapılacak bir tıklama kadar kolay olduğundan, çok fazla eğitim gerektirmeksizin pek çok insanın kolayca İnternet'e erişimi sağlanmış ve bu anlamda büyük dönüşümler yaşanmıştır (Greenfield, 1999). *Eli mouse tutan* herkesin kullanabileceği bir kolaylığa kavuşturulmuş İnternet'in baş döndürücü bir hızla yaygınlaştığı ve her geçen gün ağ trafiğinin daha da yoğunlaştığı bilinmektedir.

Kullanımının bu denli artması, iletişim alanında getirdiği yenilikler, yok ettiklerinin yanı sıra ortaya çıkardığı yeni meslekler ve insan ilişkilerine getirdiği yeni boyutlarıyla İnternet, bir çok boyutuyla sosyolojik olarak incelenmesi gereken önemli bir konu haline gelmiştir. Bu yazıda da İnternet, sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınıp onun siyasete, suç ve suçluluğa, eğitime, birey ve aileye olan etkilerini incelenmektedir.

İnternet'in Vazgeçilemez Olma Süreci

Bilindiği üzere, İnternet'in tarihsel arka planında ilk olarak askeri bir projeye ortaya çıkan ARPA net ağı vardır ve 1970'lerde üniversitelerin ve savunma ile ilgili diğer kuruluşların bu ağa dahil edilmesi gene askeri bir uygulamanın bir parçası olmuştur. İnternet bu haliyle kalsaydı ve insanların kullanımına açılsaydı sadece askeri konularla ilgili olanlar tarafından kullanılacak ve herhangi bir patlama yaşanmayacaktı. İnternet'i çekici kılan şey onun (pek uzun bir süre sayılmasa bile) başıboş bırakılmış olmasında yatmaktadır. Herkes istediği her şeyi İnternet ortamında yayınlama özgürlüğüne sahipti ve durum böyle olunca bu her şeyin istekli alıcıları çok geçmeden boy göstereceklerdi. Aradığınız her türlü bilgiye ve diğer materyale İnternet üzerinde ulaşmanın bir kez yolu açıldığında, bunun önünü almanın ne kadar zorlaşacağı tahmin edilebilir. İnternet'te gerçekten yararlı bilgiler arayan ve mesleğiyle ya da sorunlarıyla ilgili bilgilere ulaşp onları kullanan, meslektaşlarıyla veya arkadaşlarıyla haberleşen çok sayıda insan vardır ama, maalesef İnternet kullanımındaki patlama bu insanların kullanımı ile olmamış, tam tersine İnternet'i kötü amaçlar için kullananların sayısındaki artma sayesinde olmuştur ve olmaktadır (Read, 1999). İnternet'in yanlış kullanımı eğer işyerlerinde gerçekleşiyorsa, durum daha da dramatikleşmekte, ekonomiye ve işgücünün verimli kullanımına büyük darbeler indirmektedir. Araştırmalar, İnternet'in yanlış kullanımının her yıl büyük miktarda paranın boşa harcanmasına neden olduğuna; sadece İngiltere'de günlük yanlış kullanımın 97 milyon Pound'a mal olduğuna dikkat çekmektedir (Read, 1999). İnternet nasıl kötü amaçlarla kullanılabilir sorusuna verilebilecek birçok cevap vardır. Bilgisayar programlarına lisanssız olarak sahip olup ücret ödemekten kurtulma, erotik ve pornografik içerikli sitelerde gezinme ve chat programları vasıtasıyla partner aldatma ve yeni flörtler bulma ihtiyacı belki de İnternet'in olumsuz yönde en fazla kullanımını özetleyen üç temel faktördür. Fransa'da 1999-2000 yılları arasında gözlemlenen İnternet kullanımındaki yoğun artışa chatleşme, kadın konuları ve oyunlar gerekçe olarak gösterilmektedir (BusinessWeek Online, 23 Ocak 2001).

Görüldüğü üzere, İnternet'in vazgeçilmez hale gelmesinde ve yaygınlaşmasında sadece yasal kullanım değil, aynı zamanda onun yasal olmayan yollar için kullanımı da büyük rol oynamıştır. İletişim alanında getirdiği büyük yenilikler, İnternet'e bağlanan herkes için sesli-görüntülü haberleşme, e-posta kullanımı, bilgiye kolay ulaşım olanakları getirmiştir. Bu ise, haberleşme ve bilgiye ve her türlü legal-illegal materyale hızlı ve kolay erişim sayesinde,

İnternet'i bir çok kişi ve kuruluş için günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. Bu vazgeçilmezlik durumunun nesnelliği içerisinde bile İnternet'e karşıt görüşler kısa süre içerisinde giderek güçlenmiş ve bir nevi kontrollü teknolojik değişim düşüncesi giderek güçlenmeye başlamıştır.

İnternet karşıtlığı iki farklı konuda kendisini göstermektedir. İlki, İnternet'in birey, aile ve topluma getireceği yıkıcı etkilerin temel alınmasından kaynaklanmaktadır ki, bu tür sorunlara sadece İnternet karşıtları değil, İnternet'i savunanlar da parmak basmakta ve düzeltilmesi gerektiği konusunda ortak bir fikir ortaya konabilmektedir. Oysa ikinci yönüyle İnternet karşıtlığı çok daha farklı bir şekilde olmaktadır: Bu karşıtlığı, teknolojik gelişmeyi sevmeyenler ve onu sadece ve sadece kapitalizmin aracı olarak görenler tarafından ortaya konulan eleştirilerle teknolojik gelişmelere bir son nokta konulmaya ve eğer mümkünse eskinin nostaljik büyümesine geri dönüş için verilen uğraş olarak anlamlandırmak mümkündür. Bu nedenle, bir nevi teknolojiye duyulan hoşnutsuzluk düşüncesi temelinde bu karşıtlığı incelemek ve İnternet'in buna rağmen nasıl bugünü ve yarını şekillendireceğine bakmak faydalı olacaktır.

Benjamin (1999:81-83), insanoğlunun teknoloji ile ilişkisini ikili bir ayrım içerisinde çözümler. Ona göre insanoğlu, eski çağlarda evreni egemenlik altına almaya çalışmadığından, evrenle ilişkisi sadece esriklikte gerçekleşmekteydi. Oysa, sonraki çağlarda "Yeryüzü yalnızca, evrenin güçlerini emerek yaşayanların olacaktır" düşüncesinden kaynaklı gezegen boyutunda ve tekniğin ruhu içinde bir yarış başlamıştır. İnsanın evrenin güçleriyle yaptığı bu evlilik denemesi, ona göre, ne yazık ki, egemen sınıfın tekniği iradesi altına alma niyeti yüzünden tekniğin ihaneti sonucunda zifaf yatağını kan gölüne çevirmiştir. Benjamin'e göre, tabiata egemen olmak, emperyalistlerin öğretisince, tekniğin bütün anlamıdır. Oysa teknik tabiat egemenliği değil sadece tabiat ile insanlık arasındaki ilişki üzerinde egemenliktir. Benjamin'i rahatsız eden şey, görüldüğü üzere egemen sınıfın dünyadaki doğal dengeyi ve düzeni her ne pahasına olursa olsun egemenliği altına alma hırsıdır.

Benjamin'e benzer bir yaklaşımla Marcuse'ta teknolojinin, insanları pasifize etmekte ve egemen sınıfın çıkarına uygun olarak değiştirmekte olduğunu ifade etmektedir (Akt: Kızılcılık, 2000:184).

İnternet, kapitalist sistemin bir aracı olması nedeniyle yoğun eleştirilere konu olmakta ve kitle kültürü üzerine yaptığı değişiklikler nedeniyle olumsuz karşılanmaktadır. Kapitalizmle ilişkisi içerisinde İnternet'in anlamlandırılabilmesini kolaylaştırabilmek için, yaşadığı dönemde henüz bilgisayar destekli iletişim olmamasına rağmen büyük bir tutarlılıkla sistemi çok iyi analiz etmiş olan Marx, 1857-1858 *Elyazmalarında* konuyu daha da açık hale getirmektedir. Marx'a (1999:305) göre, kapitalist üretim sürecinde üretilen meta, dolaşım yoluyla tüketicilere sunulmak zorundadır. İşte tam da burada işler karışmaktadır çünkü, üretilen malın satılıp satılamayacağı yani fiyatının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bir rastlantıdan öte değildir ve kendi deyimiyle; *metanın ilk engeli tüketimin kendisidir*. Kapitalizmin bütün ihtişamlı ve abartılı dış görünümüne karşın böylesi bir zayıflığa sahip olması, onu ister istemez iletişim teknolojisini ürettiği metaların dolaşım sürecine sokmaya zorlamaktadır. Eğer metanın değerini bulması yani paraya çevrilmesi bu kadar rastlantıya dayanan bir

şeyse yapılacak tek şey vardır; bu rastlantıların sayısını artıracak her türlü yolun önünü açmak.

Bu anlamda İnternet, sergilediği kapasite ile kapitalist sistemin ilgi kaynağı olmaktan kendisini kurtaramayacaktır. Gerçekten de telgrafla başlayan ve günümüzde İnternet ağının tüm dünyayı sarmasıyla devam etmekte olan iletişim teknolojisindeki gelişmeler, pazarları birbirlerine bağlayarak tek bir büyük pazara dönüştürmekte ve kapitalist değiş tokuşun teknolojiye kendi mantığı içerisinde olan ihtiyacını ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda kapitalizm, tüm dünyayı büyük bir pazar haline getirmek için elinden geleni yapmakta ve bu yolda kendisine yardımcı olacak teknolojik ve ideolojik² her türden açılımı desteklemektedir. Kapitalist mantığın bir sonucu olarak, İnternet'in bir dünya pazarı yaratacağı öngörüsü, büyük şirketlerin ve tekellerin iştahlarını hemen kabartmakta ve dikkatlerini İnternet'in sağlamış olduğu bu yeni, çok yönlü haberleşme ağına yöneltmelerine neden olmaktadır. İnternet şu an bile sorunsuz çalışma özelliğine sahip değildir. Kullanıcı sayısının büyük bir hızla artması, bağlantı hızlarında yavaşlamalara ve kopmalara yol açmakta ve bazı servis sağlayıcılarının yetersiz duruma düşmelerine sebep olmaktadır. Bunun İnternet kullanıcıları için yarattığı sıkıntı, onları iyi birer müşteri ya da tüketici olmalarına engel olacağından, çözüm için yeni projeler geliştirilmektedir. Bu projelerle hedeflenen şey, dünyanın her yerinden kolay, çok hızlı ve kesintisiz İnternet bağlantısının gerçekleşmesidir. Bu gerçekleştiğinde insanlar İnternet ortamında, diğer bazı şeyleri yaparken iyi birer tüketici/müşteri durumuna da gelebilirler. Böylesine hızlı ve kesintisiz bir İnternet sağlama fikrinin çekiciliği, onun sonuçta yaratacağı pazar ve kâr paylarıyla doğrudan ilgilidir. Microsoft'un patronu Bill Gates'in bu iş için 9 milyar Dolar yatırım yaptığı ve Teledesic adlı bir şirket kurduğu bilinmektedir. Şirketin amacı dünyayı çevreleyecek şekilde 840 uyduyu yörüngeye oturtmak ve bu sayede hızlı, kesintisiz ve sınır tanımayan özelliklere sahip bir İnternet ağı oluşturmaktır (Hedley, 1999:82).

Şu an olan bitenler gerçekten de kapitalizmin teknolojiyi tüm dünyayı pazar haline getirmek için kullandığı yönündedir. Karşı çıkılması gereken şey bu mudur, yoksa teknolojinin ulaştığı nokta mıdır kimi durumlarda bunun bulanıklığı dikkat çekici bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Yapılması gereken şey, dünyada şu an kapitalizmin egemenliği yerine başka bir sistem olsaydı –ki denemeleri Rusya'da ve diğer bazı ülkelerde yapıldı ve teknoloji ile ilgili uygulamaların pek te farklı olmadığı açıktır- teknoloji kullanımının mantığının değişip değişmeyeceğine ilişkin sorulara cevap aramaktır. Bugün ideolojisi kapitalist olmayan ülkeler (Çin, Kuzey Kore gibi) bile teknolojiyi kullanırken sonuçta aynı süreçleri izlemektedir. Kendi işçisine minimum düzeyde ücret vermek ve bu yolla ürettiği ürünleri çok daha ucuza mal etmek girişimi herhalde başka ülkelerde meydana geldiğinde kapitalizmin vahşeti olarak adlandırılabilir –ki bu doğrudur- ancak Çin'de bu yapıldığında pek bir şey söylenmez. Oysa bu ülkelerin üretim sürecinde, ideolojisi gereği elde ettiği refahı halkına dağıtmak gibi bir önceliğe sahip olması gerekir. Bunu yapacak yerde söylem değişikliğiyle, düşmanlara karşı hazırlıklı olmak gerekçesiyle halkını değil ülkenin savunma ve saldırı gücünü artırmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, bir

² Bu konuda geniş bilgi için bkz: Kızılcılık (2001).

çok değişkenin karşılıklı ilişkilerle ekonomik ve ideolojik yapılanmaları etkilediği bir dünya içerisinde yaşıyor olmak, teknolojinin sadece ideoloji olarak açıklanamayacak farklı sebeplerle de dünya kaynaklarının kontrolünde kullanılması sonucunu doğurmaktadır. Benjamin'in bahsetmiş olduğu ilk çağlarda insanların doğaya üstünlük kurma yerine, onun kendi kuralları içerisinde diğer canlılar gibi belli bir uyum içerisinde yaşamaları, yeniçağ bilim anlayışının egemenlik kurmasıyla sonlanmıştır. Galileo ve Newton gibi doğa bilimcilerden başlayarak bilimin ve onun hizmetindeki teknolojinin amacı doğaya egemenlik kurma haline dönüşmüştür (Keleş ve Hamamcı, 2002:19). Doğaya egemen olma fikrinin bir anda ortaya çıktığını savunmak yanlış olur. Bu bir birikimin sonucudur ve nüvelerini, araç yapmaya başlayan ilk çağ insanlarına kadar götürmek mümkündür. Doğayla mücadelede bilgi ve tekniklerinin güçsüzlüğü nedeniyle, ilk çağ insanların aslında boyun eğmekten başka çareleri de yoktur. Anlayamadıkları ve çaresiz kaldıkları güçler karşısında kimi zaman yer değiştiren, güneşe, ateşe, dağlara tapınan insanlardan bahsederken onların doğaya üstünlük kurmak gibi bir uğraş içerisinde olmadıklarını söylemek mümkün olsa bile, içlerinde biriken ve uygun koşulları bekleyen gizil gücü görmezden gelmek imkansızdır.

İnternet, yarattığı yeni imkanlar nedeniyle başka bir açıdan daha eleştirilmektedir: geçmişin ve nostaljik yapıların yok edilmesi. Winner (2002:161), İnternet'te kendi deyimiyle *işportacılık* yapan sitelerden alışveriş yapmanın cazibesine (ucuza almak ve bol çeşit arasından seçmek) kapılarak alışveriş yaptığımızda ortaya çıkan gizli bir bedelin varlığına dikkat çekmektedir: Kaybolup giden geleneksel işyerleri. Örnek olarak geleneksel kitapçıları verir ve bunların sadece kitap satmadıklarına, bu yerlerin aynı zamanda kitapseverlerin birbirleriyle karşılaşip sohbet etme fırsatı bulduğu yerler olduğuna dikkat çeker. Winner burada nostalji yaparak belki pek çok insanı etkileyebilir. Geçmişin güzel şeyleri pek çok insanın hatıralarında saklıdır. Ancak bu yüzden teknolojik gelişmeye karşı çıkmak son derece hatalı ve bir o kadar da geç kalmış zamansız bir eleştiridir. Zamansızdır çünkü bu karşı çıkış insanoğlunun yapmış olduğu ilk teknolojik icat sırasında yapılmalıydı, şimdi değil. Bunu belirtirken varsayımımız teknolojik her yeniliğin mantıksal olarak eskilerden hiç de farklı olmadığıdır.

İnternet insanlığa dışardan verilmiş/bahşedilmiş bir şey değildir. Günümüz bilgisayar teknolojisi ve geleceğin çok daha karmaşık teknolojileri ilk çağlarda yapılan teknolojik buluş ve gelişmelerden farklı değildir. Bu nedenle, ilk çağlarda insanların ateşi bulmasından, tekerleği icat etmesinden, aletler üretmek hayati kolaylaştırmasından tutun günümüze gelinceye kadar yapılan buluşlar ve gelişmeler aynı mantık içerisinde meydana gelmekte ve evrimsel bir çizgi (Teknolojik gelişmelerde devrimlerden de bahsedilse bile bu buhar gücünden elektriğe ve elektroniğe şekildedir) izlemektedir. Toffler (1981:29-30)'ın belirtmiş olduğu üzere, ortaçağda hamutun (araba çekimi için atların boynuna geçirilen çember) bulunması ile yüzyıllar sonra yapılabilen *Bessemer* fırını arasında teknoloji mantığı anlamında hiçbir fark yoktur. Toffler'in bahsetmeye çalıştığı şey aslında teknolojiye ilişkin eski simgelerin çok daha ileri teknolojik süreçler ortaya çıktıkça (uzay teknolojisi, elektronik, bilgisayar ve tıp alanındaki gelişmeler) yanıltıcı rol oynamaya başlamalarıdır (1981:30). İşte

sorun biraz da burada yatmaktadır. Günümüz teknolojisinin baş döndürücü hızlı değişimi, buna yabancı kalanların ya da yabancı kalmak isteyenlerin eski teknoloji simgelerinin yalıtıcılığına sürüklenmelerini beraberinde getirmektedir. Öyleyse, bilgisayar ağlarının yarattığı ve şekillendirmekte olduğu yeni bir çağ karşısında düşünürlerin eski değer yargılarıyla bu yeni çağı sorgulamaları haklı bir gerekçe olamaz ve karmaşayı sadece büyütme yarar. İnternet'in getirmiş olduğu yeniliklere, eskiye özlemle bakıp postacının kapıyı çaldığı günleri, atlarla yolculukları, telgraf direklerini vs. yad ederek karşı çıkanlar aslında komik durumlara düşüklerini fark edememektedirler. Teknolojik gelişmelere geçmiştaki teknolojileri örnek vererek karşı çıkmak yanlış olduğu kadar komiktir çünkü, sonuçta ulaşılan nokta maalesef teknolojiyi teknoloji ile yanlışlamaktır. Şunu anlamak pek kolay olmasa gerek: *Teknoloji tümünden yanlıştır. İnsanlar eğer mutlu olmak istiyorlarsa bilgisayarları, otomobilleri, uçakları, elektriği hemen terk etmeli ve kırsal alanlara göçerek toprağı ekip biçmeli daha az sofistike aletler kullanmalı ve hayatlarını daha dolu yaşamalıdır.* Teknolojik ilerlemelerde geline noktalaraya alışmak elbette ki bazı insanlar için kolay değildir ve bu nedenle geçmişe nostaljik yaklaşım her zaman olacaktır. Buna rağmen tarih, bu yaklaşımın her zaman yenildiğini ve ilerleyen teknolojinin her zaman insanlık için yeni yaşam biçimleri yarattığını gösteren en güzel kanıttır. Bu bağlamda, İnternet'in toplumsal yapılarda meydana getireceğı değişim yadsınamaz (Kızılçelik, 1998:67).

İnternet ve Sosyolojik Etkileri

1994 yılında Esther Dyson, George Gilder, George Keyworth, ve Alvin Toffler'in İnternet'te yayınlanan bir yazısında insanoğlunun tarım ve sanayi olarak adlandırılan iki devrim dalgasından geçtikten sonra nihayet üçüncü bir devrim dalgası çağına girmekte olduğundan bahsedilmektedir. Bu çağ kısaca bilgi çağıdır. Yazarlara göre bilginin vatani kısaca siber alan denilen bilgisayar dünyasından başka bir şey değildir ve bu yeni dalga bireyden aileye, şirketlerden dini kuruluşlara kadar her şey üzerinde büyük dönüştürücü etkilerde bulunacaktır. (Dyson at all, 1994)

Bilgisayar ve İnternet'in ulaştığı günümüzdeki durum, kısaca Winner'in haklı olarak belirttiğı, hemen hemen bütün maddi ürünlerin sayısal (dijital) dönüşüme uğraması yani şimdiye kadar üretilmiş maddi kültür öğelerinin dijital ortamda birer kopyalarının yaratılmasıdır (2002:144). Bu ise, Winner'e göre şüphe götürmeyecek şekilde toplumsal ilişkilerde, ve alışkanlıklarda değişmelere yol açacaktır (2002:145).

İnternet'in etkilerinden birisi onun siyasetle olan ilişkisinde aranmalıdır. Sağlıklı bir demokrasinin yapılan seçimlere katılım oranının yüksekliğiyle ilgisi olsa bile, bundan daha da önemli bir unsur Weber vd. (2003:26)'nin de belirtmiş olduğu üzere, sosyo-politik organizasyonlara olan katılımın yüksekliğidir. Eş deyişle, bu organizasyonlara olan politik katılım seçimlerde oy kullanma oranlarından çok daha önemlidir. Bu anlamda İnternet, vatandaşların sosyo-politik organizasyonlara katılmasını olumlu anlamda arttıracak ve kolaylaştıracak bir araç olarak görülmeye başlanmıştır (Weber vd, 2003:27). Ancak, daha demokratik daha açık bir toplumun yükseleceğı bir zemin olarak başlangıçta çok şey vadeden ve kontrolünün imkansızlığı savunulan İnternet, ne yazık ki günümüzde ulaştığı yerde, bazı ülkelerce sansüre uğratılan bir yapıya büründürülmüştür. Buna örnek olarak Çin'in İnternet'in % 10'unu (altavista

arama motoru dahil) yasaklaması ve bu türden kısıtlamaların diğer bir çok ülkede (İran, Irak, Libya, Suriye, Kuzey Kore, Suudi Arabistan, Sierra Leone, Sudan, Tunus, Vietnam, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Belarus, Burma ve Küba) yapılması verilebilir (cnn.com, 03.12.2002 ve 06.09.2002; Hürriyet, 11 Ağustos 1999). Bunun daha kötüsü ise İnternet kullanarak kendi siyasi görüşlerini açıklayan veya bu konuda belli başlı web sitelerini ziyaret edenlerin tutuklanması ve işkenceden geçirilmesidir ki, bu tür olayların gene Çin'de yaşandığı ve yeni bir tür mahkum grubu olduğu bildirilmektedir (cnn.com, 27 Kasım 2002). Gene de, İnternet'in sansüre uğramadığı veya yasaklanmadığı yerlerde, sayıları hızla artan insanlar hükümet politikalarını ve eylemlerini öğrenmek, birbirleriyle tartışmak, görevlilerle iletişim kurmak ve siyasete daha etkin katılımın gereği olan bilgilere ulaşmak için İnternet'i kullanmaktadırlar (Bimber, 2002:166). Gerçekten de İnternet kullanımı son yıllarda hızla yayılmaktadır. Bimber'in (2002:167) belirttiği gibi, İnternet hala gelişme aşamasındadır ve ABD'de kullanıcıların sayısı hızla artmaktadır (%50 ile %100 arasında). Bu ise Bimber'e (2002:168-169) göre, İnternet'in siyasete iki şekilde etkide bulunacağı anlamına gelir: *Hızlandırılmış çoğulculuk ve tabanın seferber edilmesinde kolaylaştırıcı etki*. Özellikle hızlandırılmış çoğulculuk etkisi, İnternet'te yapılan her türlü aktivitenin anında bir eylem olarak görülebileceği ve etkilerinin hemen hissedilebileceği anlamına gelmektedir. Leizorov'un (2000:466) belirttiği gibi, İnternet'te örgütlenen protestolar çok kısa sürelerde eylemcilere ulaşmakta ve ilgili siteleri kazara ziyaret eden ve olaydan haberi olmayanları bile bazı durumlarda içerisine dahil edebilmektedir. Bu nedenle, İnternet'in siyasi örgütlenmelerdeki yeri ve önemi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür.

İnternet'in etkilerinden bir diğeri, onun suç ve suçluluk alanına yapmış olduğu etkidir. Teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan yeni suçlar eski örgütlenmelerin dayanıklılığını sorgulamada iyi birer araçlardır. Sanal ortamda henüz suç işleme konusu gündemde değilken, insanların kafasında genel bir suçlu profili vardı: Şiddet kullanan, öldüren, yaralayan, fiziki olarak hırsızlık yapan, rüşvet veren-alan, uyuşturucu kaçakçılığı yapan vb gibi. Bunların yaptıkları suç sayılan eylemler toplumdaki düzeni ve ahengi fiziki ortamda bozmakta ve sonuçları hemen oracıkta hem suçu işleyen hem de mağdurlar tarafından hissedilmektedir. Bir başka deyişle suçu işleyen kişi karşısındakine verdiği zarara veya acıya da bizzat şahit olmaktadır. Bu durum, aslında pek önemsiz görülse bile, hem bir yanıla cesaret isteyen ve hem de bir yanıla suça niyetli insanları vicdan muhasebesi yaparak suçtan alıkoyabilmektedir. İnternet ortamı maalesef suç ortamına yeni bir boyut katmıştır: Sanal ortamdan gerçek düzene indirilen darbeler olarak bunu nitelendirmek mümkün olabilir. Burada bilginin evrenselliği ilkesinden hareketle teknolojinin sunduğu imkanları kullanarak bilgi sahibi olan bazı insanların hiçte cesaret gerektirmeyen ve sonucu birebir hissedilmeyen eylemlere giriştiğini ve bu yolla ekonomik yapılanmaya büyük zararlar verilebildiğine yıllardır şahit olmaktadır. Birçok şirketin İnternet üzerinden hizmet verdiği ve bu yolla daha etkin çalıştıklarını biliyoruz. Dolayısıyla bunlara yapılan saldırılar, ekonomiye de yapılmış olmakta ve bu yolla şirketlerin zarar görmesi ve vergi toplanamaması sonucunu doğurmaktadır. Sanal olmayan ortamlarda gider suçluyu yakalar ve cezasını verirsiniz. İnternet

ortamından yapılan saldırıların kaynağına ulaşmak ta mümkündür ancak bir farkla; bir çok durumda polisler bastıkları evde canı ruhlu suçlular bulacaklarını hayal ederken, karşılarında çocuk yaşta insanları buluvermektedirler (cnn.com, 31 Ocak 2000). Baskına uğrayan çocuğun büyük bir korku ve şok yaşaması normaldir peki ama sistemin içine gireceği şok? İşte tam da burada sorun kendisini ortaya koymakta: Bu ergen/çocuk, merak edip bilgisayar ve İnternet konusunda çok fazla şey öğrenmiş, çok fazla şiddet içeren oyun oynamış, oyun içerisinde her seferinde ölüp yeniden başlamış ve dolayısıyla sanal ortamda yaptığı şeylerin gerçek etkileri konusunda kafası karışık birisi olabileceği gibi kendisini sanal ortamda daha da statülü kılabileceğini düşündüğü bir dizi eylem içerisine de girmiş olabilir. Çünkü, bu şekilde hackerlik yapan insanların büyük çoğunluğu aslında kendilerini kanıtama ve diğerlerinden daha zeki olduklarını gösterme ihtiyacıyla bunu yapmaktadırlar (Telegraph, 28.10.2000; Demirbaş, 2001:257-258). Bilgi Güvenliği Danışmanlık Grubu'nun başkanı Ira Winkler, dünya genelinde sayıları 1998'de 35.000 civarında olan hackerlerin 2000'e gelindiğinde 100.000'e ulaştığını bildirmektedir (Guardian Weekly, 17 Şubat 2000). Bu ise durumun, yakın zamanda alacağı görünümü ve yol açacağı maddi zararları tahmin edilebilir kılan bir gösterge niteliği kazanmasına yol açmakta ve acil çözümler bulunması yolunda otoritelere büyük sorumluluk düştüğünü hatırlatmaktadır.

İnternet'in eğitim alanında yapmakta olduğu değişiklikler, toplumsal yapıyı da derinden etkilediğinden, üzerinde sosyolojik olarak önemle durulması gereken konulardan birisi olma özelliği taşımaktadır. Konu çok yönlüdür ve ekonomiden eğitim planlamalarına ve öğrenci-öğretmen alışkanlıklarına kadar bir dizi yeniliğe dikkat çekmek gerekmektedir. İnternet'in eğitim boyutuyla etkileri, öncelikle onun meslekler ve ekonomi konusunda getirdiği ve götürdüğü şeyler konusunda ortaya çıkmaktadır. Şimdilik İnternet kullanımı öğrenci-öğretmen ve okul üçgeninde zaman ve mekan boyutunu değiştirmeyen bir özelliğe sahiptir. Yani çoğu durumda İnternet, öğrencilerin ve öğretmenlerin derslerini hazırlamada bir yardımcı kaynak görevi üstlenmekten öteye gitmez. Brent'in (1999) de belirttiği üzere İnternet, sadece bilim insanlarına çalıştıkları konularda daha geniş kütüphanelere ulaşma imkanı veren, öğretmenlere derslerini anlatırken yardımcı olan, öğrencilere ödevlerini hazırlarken bilgiye daha kısa sürede ulaşmalarını sağlayan ve onların öğretmenleriyle iletişimini kolaylaştıran bir araçtır. Kötü yönde kullanılması ile de, öğrencilerin ve bazı bilim insanlarının akademik çalıntılar yapmalarına yardımcı olan bir araç durumuna gelebilmektedir (Cronk, 2001:97). Bu haliyle İnternet eğitim sisteminde devrim niteliğinde değişiklikler önermez. Fakat gelecek yakın zamanda, devrimsel değişiklikler yapacağını gösterir bazı özellikleri şimdiden fark edilmeye başlanmıştır. Uzaktan eğitim konusunda var olan uygulamalar şu an için sadece mekanları tehdit ederken, gelecekte bunun bilgisayarlar yoluyla öğretmenleri de tehdit etmeyeceği konusunda hiçbir garanti yoktur (online lisans ve sertifika programlarına bir örnek olarak bknz: <http://cpe.njit.edu/> Gerçekten de, uluslar arası literatür incelendiğinde, İnternet'in öğretmenlik mesleğine yönelik ortaya koyduğu tehditle ilgili endişeler dikkat çekmektedir (Mayor, 1998; Harris vd., 1998; Dreyfus, 1998; Harasim, 2000). Teknolojinin bu başdöndürücü hızlı değişimi sayesinde, Sönmez'in (1998:19) yakın gelecekte okul sistemlerinin yok olacağı öngörüsünün doğrulanmakta olduğu bir süreç

içerine girildiğini iddia etmek eskiye oranla çok daha mümkün hale gelmektedir. Bu sadece öğretmenler ve okul sistemleri açısından oluşacak devrimsel değişimler olarak algılanmamalı, diğer bir çok mesleğin de geleceği konusunda aynı sonuçları ortaya çıkaracağı beklenmelidir.

İnternet'in bir başka etkisi kendisini birey, aile ve arkadaşlık ilişkileri içerisinde ortaya koymaktadır. Burada ilk olarak üzerinde durulması gereken şey, pornografi sorunu karşısında sistemin, küçük yaştaki bireyleri olumsuzluklardan korumada güçlük yaşamasıdır. Bir çok yazıda İnternet'le ilgili eleştirilerde en büyük sorunun pornografi olduğu gerçeğine yer verilmektedir. Tanyol'un da belirttiği gibi pornografi İnternet'te *hacking, cracking* (kod çözücüler, program kırıcılar) "*yeraltı*" dünyasının bir parçasıdır (2002:209). Yetişkin İnternet kullanıcıları için bir sorun oluşturmayan bu olgu, çocuklar söz konusu olduğunda büyük bir problem haline gelmektedir. Pornografi ve çocuklar iki noktada sorun oluşturmaktadır: Birincisi çocukların pornografiye maruz kalmaları ve olumsuz etkilenmelerinden (Hunter, 2000:214), diğeri ise doğrudan çocukların pornografi materyali olarak kullanılmasından ve bunun İnternet'te yayınlanmasından (McCabe, 2000:73) kaynaklanmaktadır. Gerçek fiziksel ortamda çocukların pornografiden etkilenmeleri, onların bu malzemelere ulaşmasına konulan yasaklarla (TV ve medyaya konulan yasaklar vb) mümkünken, İnternet ortamında çocukları bunlardan uzak tutabilecek engeller pek fazla işlevsel olamamakta ve çoğu zaman ailenin getirebileceği kontrolle engellenmeye çalışılmaktadır. Bu ise, sorunun önemine dikkat çekmekte ve ciddi çözümlere olan ihtiyacı ifade etmektedir. Çocukların malzeme olduğu pornografik yayınların varlığı söz konusu olduğunda, durumu daha da problemlen yapan şey, bunun İnternet aracılığıyla çok daha fazla yayılmasıdır.

İnternet'in bireylere etkisi çoğu kez olumsuz anlamda çağrışımlar yapmaktadır (izole kişilikler, bağımlılık gibi). İnternet'te uzun zaman harcama olayı bir gerçekliktir. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından İnternet'e bağımlılık olarak yorumlansa da (Greenfield, 1999; Reed, 2002:13), ortaya başka bir sorun daha çıkmaktadır: Bağımlılık İnternet'in kendisine mi yoksa kullanılan özelliği dolayısıyla başka bir ilişki türüne midir? Örneğin İnternet'i uzun süreler kullanan insanlar aslında bilgisayara mı bağımlıdırlar yoksa İnternet üzerinden yaptıkları chatleşmelere mi? Alkol bağımlılığı, uyuşturucu bağımlılığı gibi bağımlılıklar, insanların doğrudan o maddelere bağımlı olduklarını gösterirken, aynı şeyi bilgisayarın sürekli gürültü çıkaran soğutma tertibatlarının yarattığı elektronik bir aygıtı bağımlılıkla eşdeğer tutmak yanlış olacaktır. O halde insanların İnternet bağımlılığından anlaşılması gereken şey, tanımadıkları insanlarla yaptıkları chatlere, pornografiye ve korsan yazılım, oyun ve müziğe duyulan ilgiden başka bir şey değildir. Yani suçlanması gereken şey, bir aracı durumunda olan İnternet değil, insanların ilgi duydukları şeylerdir. Dolayısıyla, bu türden ilişkileri mümkün kılacak her türlü araç uzun süreli kullanıma tabi olacaktır. Eşini aldatan birisinin sevgilisiyle uzun süreler telefonda görüşmesi nasıl ki telefona olan bağımlılık olarak görülmeyecekse, flört etmek, korsan program indirmek vb amaçlarla uzun süre bilgisayarın başında oturmak ta bilgisayara bağımlılık anlamına gelmeyecektir. Fakat gene de şu gerçekliği vurgulamak gerekir: Bilgisayar başında uzun süreler geçirip chatleşen, program, müzik, film indiren insanlar, fiziki çevresindeki insanlara (çocuğu, eşi, anne

babası, arkadaşları gibi) daha az zaman ayırmaktadırlar ki, gerçek sorun burada yatmaktadır. İnternet'te chatleştığı kişinin kim olduğunu bilmeden saatler harcayan birisi sonuçta o ilişkiden hiçbir şey edinemezken, aynı zamanda çevresindeki gerçek bireylerden de yoksun kalmakta ve sağlıklı ilişkiler yürütmekte zorluk çekebilmektedir.

Aile çerçevesinde İnternet'in getirmiş olduğu tehlikelerden birisi, eşlerin bu yolla başka insanlarla ilişkiye girmelerinin önünü açmasıdır. Evli insanların, çoğu kez İnternet'te tanıştıkları insanlar yüzünden evliliklerini bitirdikleri uzun bir süredir medyada işlenen konular arasındadır. Telegraph (05.08.2002)'taki bir yazıda evlilerin İnternet yoluyla nasıl eski sevgilerine ulaştıkları ve evliliklerini tehlikeye attıkları ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Buna göre, örneğin İngiltere'de her on evlilikten biri bu türden bir tehlike içerisindedir. Yazıda, bu tür yeni ilişkilerin kurulmasının nasıl kolay olduğu da belirtilmektedir: Evdesiniz ve eşinizin varlığına rağmen, bilgisayarda kendinizi işiniz varmış gibi çalışıyor gösterip aslında başka bir insanla flört ediyor olabilirsiniz ve eşinizin (eğer şüphelenmiyorsa) bunu anlamasına imkan yoktur. Aile içerisinde ortaya çıkan önemli bir diğer sorun ise, aile üyelerinin bilgisayar başında fazla zaman harcaması nedeniyle birbirlerini ihmal etmeleri gerçeğidir. Çocuklar anne babalarına, ve eşler de hem birbirlerine ve hem de diğer aile üyelerine bu sorun nedeniyle yeterli zaman ayıramamaktadırlar. Bu yönüyle ailenin sıkı bağlarının zayıflaması zaten TV ile uzun süre önce gerçekleşmiş bir şeyken, İnternet'e bağlanabilen ailelerde sorunun biraz daha kötüye gittiğini kabul etmek gerekir.

Aslında İnternet doğru kullanıldığında aile içi ilişkilerde ve haberleşmelerde iyi yönde etkilerde de bulunabilir. Dünyanın her yerinden aile dostlarıyla İnternet üzerinden ilişkiler devam ettirildiğinde, ailenin ihtiyaç duyduğu konularda gerekli bilgilere ulaşıldığında, bilgisayar destekli öğrenme çocukların hizmetine sunulduğunda ailenin hiçte olumsuz etkilenmediği görülür. Benzer sorunlar TV izleme alışkanlığı örneğinde de görülebilir. Derslerini yapmak yerine zamanını TV karşısında geçiren öğrencilerin, sohbet etmek yerine film izlemeyi yeğleyen ailelerin sıkı bağlarla birbirlerine bağlandıkları iddia etmek elbette ki yanlış olacaktır.

Sonuç

İnternet sosyolojik bir bakış açısıyla incelendiğinde, onun toplumsal yapılanma içerisinde bireyden, topluma ve ekonomik yapılanmaya kadar pek çok şey üzerinde önemli etkilerde bulunduğu görülür.

Geleneksel olanın bir kez daha teknolojinin etkisinde yok olmaya ve değişmeye başladığı gözlenmektedir. Winner'in (2002) biraz da buruk söylediği eski mesleklerin yok olmaya başlaması olayı bunun en güzel örneğidir. Ertürk'ün (2002:198) belirttiği gibi, İnternet, kapitalizmin 1970 ve 80'li yılların bunalımı sonrası ortaya çıkan, ve hızla büyüyen yapısıyla, kapitalizmi yeniden ateşleyecek bir gelişme olarak görülmektedir. Kapitalizmin İnternet'i dünyayı büyük bir pazar haline getirmek için girdiği uğraşta kullanmada gecikmemesi ve hızlı bir transformasyonla, birçok şirketin İnternet üzerinden hizmet vermeye başlaması bunun en güzel örneğidir. Öyle ki, çoğu durumda bir şirketin ismini bilmek İnternet'ten o şirkete web hizmetlerine ulaşmanın ne kadar kolay olduğunu da biliyor olmakla özdeşleşmiş durumdadır. Tek yapılması gereken şey, şirket adının önüne www (çoğu kez gereksiz) ve arkasına da "com" ve varsa ülke (tr, jp, vb.) eklerini ekleyerek İnternet

gezgininde ilgili sayfaya bağlanmak ve hizmetlere - bilgilere ulaşmaktır (cnn.com, sony.com, philips.com, tofas.com.tr gibi).

İnternet, sahip olduğu kapasite nedeniyle hem dönüşmeye ve hem de toplumları dönüştürmeye aday gibi görünmektedir. O kadar ki, literatürde modernliğin bir göstergesi olan fiziki anlamda karşılıklı ilişkiler bütünü olarak görülebilecek toplumların artık yavaş yavaş bu özelliklerini kaybettikleri ve giderek bir network (ağ) toplumu veya İnternet toplumu oldukları yönünde görüşlere rastlanmaktadır (Dijk, 1999). Gerçekten de, insanlar her geçen gün daha da artan bir şekilde ağıli iletişim tarafından kuşatılmakta ve bu ağı bir parçası haline gelmeye zorlanmaktadır. Bu yolla bir çok işlemin daha da kolaylaştığı (e-devlet, İnternet bankacılığı, bilgiye kolay ulaşma ve karşılıklı iletişimin kolaylığı gibi) yadsınamaz fakat insanlar arası ilişkilerin İnternet baskın ilişkilere dönüşmesinin ortaya çıkaracağı sonuçlar üzerinde ciddi çalışmalar gerektirmektedir.

Tüm eleştirilere rağmen, İnternet'in yaşamını devam ettireceği ve toplumsal yaşamda dönüşümler yaratacağı bir gerçektir. İnternet'i kapitalist sistemin küreselleştirici bir aracı olarak görmek elbetteki mümkündür. Fakat bunu yaparken, Tanyol'un (2002:207) belirttiği gibi, İnternet'in aynı zamanda küresel kapitalizm karşıtlarının da kullandığı ve örgütlendiği bir ortam olduğunu gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Sonuçta bilgisayar teknolojisi, onu kullanmayı bilenlere sağladığı olanaklarla insanların daha fazla katılımcı olmalarının ve bilgiye daha iyi şartlarda ulaşmalarının önündeki engelleri kaldırmayı gerçekleştirmek için iyi bir fırsattır. Yazıda bahsettiğimiz 45 civarındaki sansürcü devletin kısıtlamalarına karşılık olarak, bireysel bazda bilgisayardan iyi anlayan insanların bir araya gelerek oluşturdukları örgütlenmelerin, sansür yapan bilgisayar programlarını kırmak üzere karşı atağa geçtikleri ve bu tür programları etkisiz kılabildikleri bilinmektedir. Her ne kadar bilgisayar konusundaki uzmanlaşma zor gibi görünse de, daha çocuk yaşlarda insanların bu konuda uzmanları bile hayrete düşürecek kadar uzmanlaştıkları ve oyun amaçlı ya da nette isim yapma amaçlı hackerlik yaptıkları bilinmektedir. Dolayısıyla, bir yönüyle kapitalizmin bir aracı durumunda olan İnternet, hiçbir zaman diğer uygulamalar için kendisini kapat(a)mayacaktır.

Kısaca belirtmek gerekirse, toplumsal yaşamı şekillendiren ilişkilerde nasıl daha önceki dönemlerde teknolojinin yaptığı değişiklikler gözlemlenmişse, bu türden değişimler İnternet ve onu izleyecek ilerlemelerle de sürecektir. Bu nedenle nostalji yaparak geçmişteki ilişkileri, kurumları, meslekleri vs. aramaya hiç gerek yoktur. İnsanlık tarihi diğer pek çok şeyin yanı sıra, sürekli olarak hayatı daha kolay kılacak teknolojilerin bulunması için yapılan çalışmalara güzel bir örnektir. Teknolojik gelişme durdurulamaz. Bu yüzden, yeni teknolojileri eskileri örnek göstererek reddetmek sadece büyük bir hatadır. İnsanoğlu, başlangıçtan günümüze hep aynı sorunu yaşamış, geçmişe özlem duymasına rağmen hep geleceğe ait olmuştur. Her yeni teknolojik gelişmede o zamana kadar üretmiş olduğu değerleri, yaşam tarzlarını, ilişkilerini bazı değişmelerle yeni alana uygulamayı hep başarmıştır. Burada bireylere, ailelere ve toplumsal kurum ve kuruluşlara düşen görev, İnternet'in insan hayatına getirmiş olduğu yenilikleri, kolaylıkları iyi amaçlar için kullanmak ve kullandırmaya çalışmaktır. Her yeni teknolojik gelişme sonuçta iyi ve kötü kullanıma açıktır (Kağıt hem kitap, gazete dergi basımına hem de pornografik yayınlar için kullanılmakta, telefon hem bir iletişim aracı, hem de sapıkların başkalarını rahatsız ederek kendilerini tatmin ettikleri bir araç vb.). Onu kontrol edecek mekanizmalar iyi örgütlendiğinde çevreye verilecek zararlar minimuma indirilebilecektir.

Kaynakça

- BENJAMIN, Walter.** (1999), **Tek Yön**, Çev: Tevfik Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BIMBER, Bruce.** (2002), “İnternet ve Siyasi Dönüşüm: Hızlandırılmış Çoğulculuk”, **Cogito**, Sayı:30, ss: 166- 174.
- BRENT, Edward.** (1999), “Computers in the Undergraduate Classroom”, **Social Science Computer Review**, Vol. 17 No. 2, s. 162-175.
- BUSINESSWEEK ONLINE**, 23 Ocak 2001,
online: <http://www.businessweek.com/ebiz/0101/eo0123.htm>
- CNN.COM**, 31 Ocak 2000,
online:<http://www.cnn.com/2000/TECH/computing/01/31/johansen.interview.idg/index.html>
- CNN.COM**, 03.12.2002,
online:<http://www.cnn.com/2002/WORLD/asiapcf/east/12/03/china.internet/index.html>
- CNN.COM**, 06.09.2002
online:<http://www.cnn.com/2002/TECH/internet/09/06/china.google/index.html>
- CNN.COM**, 27 Kasım 2002,
online:<http://www.cnn.com/2002/TECH/11/27/china.amnesty/index.html>
- CRONK, Brian C.** (2001), “Issues in Computer Dissemination of Undergraduate Research”, **Social Science Computer Review**, Vol. 19 No. 1, s. 94-99.
- DEMİRBAŞ, Timur.** (2001), **Kriminoloji**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- DIJK, Jan van.** (1999), **The Network Society** Sage Publications, London.
- DREYFUS, Hubert L.** (1998), “Education on the Internet: Anonymity vs. Commitment”, **The Internet and Higher Education**, Volume: 1, Issue: 2, s. 113-124.
- DYSON, Esther, et al.** (1994), **Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age**, online: <http://www.pff.org/position.html> (Ziyaret tarihi: 25.03.2003).
- ERTÜRK, İsmail.** (2002), “İnternet ve Ekonomik Etkileri”, **Cogito**, Sayı 30, s.195-202.
- GREENFIELD, David.** (1999) **Virtual Addiction: Help for Netheads, Cyberfreaks, and Those who Love Them**, New Harbinger Publications, online: <http://www.virtual-addiction.com/chapter1.htm>. (Ziyaret tarihi: 07.04.2003)
- GUARDIAN WEEKLY**, 17 February 2000,
online: <http://www.guardian.co.uk/GWeekly/Story/0,3939,230933,00.html>
- HARASIM, Linda.** (2000), “Shift happens Online education as a new paradigm in learning”, **The Internet and Higher Education**, Volume: 3, Issue: 1-2, s. 41-61.
- HARRIS, Pamela C. vd.** (1998), “Confronting Hypertext: Exploring Divergent Responses to Digital Coursework”, **The Internet and Higher Education**, Volume: 1, Issue: 1, s. 45-57.
- HEDLEY, R. Alan.** (1999), “The Information Age: Apartheid, Cultural Imperialism, or Global Village?”, **Social Science Computer Review**, Vol. 17 No. 1, ss: 78-87.
- HUNTER, Christopher D.** (2000: 214), “Social Impacts: Internet Filter Effectiveness - Testing Over - and Underinclusive Blocking Decisions of Four Popular Web Filters”, **Social Science Computer Review**, Vol. 18 No. 2, s: 214-222.

- HÜRRİYET**, 11 Ağustos 1999,
online:<http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/08/11/sondakikadunya.htm>
- KELEŞ, Ruşen ve Hamamcı, Can**, (2002), **Çevrebilim**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- KIZILÇELİK, Sezgin**. (2000), “İnternet’in Toplumbilimsel Yönüne Dair”, **Bilim ve Ütopya**, Sayı: 51.
- KIZILÇELİK, Sezgin**. (2000), **Frankfurt Okulu**, Anı Yayıncılık, Ankara.
- KIZILÇELİK, Sezgin**. (2001), **Küreselleşme ve Sosyal Bilimler**, Anı Yayıncılık, Ankara.
- LEIZEROV, Sagi**. (2000), “Privacy Advocacy Groups Versus Intel: A Case Study of How Social Movements Are Tactically Using the Internet to Fight Corporations” **Social Science Computer Review**, Vol. 18 No. 4, ss: 461-483
- MARX, Karl**. (1999), **Grundrisse I**, Çeviren: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara.
- MAYOR, Frederico**. (1998), “The universal university”, **Higher Education Policy**, Volume: 11, Issue: 4, s. 249-255.
- MCCABE, Kimberly A.** (2000: 73) “Child Pornography and the Internet”, **Social Science Computer Review**, Vol. 18 No. 1, s:73-76.
- READ, Nicholas**. (1999), “Livingstone Spreads Its Wings On Internet Misuse With New Webspay Release”, online:
<http://www.webspay.com/publications/announcements/Media%20Release%20-%20WebSpy%20Sentinel.pdf>
- REED, Lori**. (2002:132), Governing (through) the Internet: The discourse on pathological computer use as mobilized knowledge, **European Journal of Cultural Studies**, Vol: 5, No: 2, ss: 131-153)
- ROBINSON, John P. vd.** (2000) “Mass Media Use and Social Life Among Internet Users”, **Social Science Computer Review**, Vol. 18 No. 4, s: 490-501.
- SÖNMEZ, Veysel**. (1998), **Gelecekteki Olası Eğitim Sistemleri**, Anı Yayıncılık, Ankara.
- STRATTON, Jon**. (2002), “Siberalan ve Kültürün Küreselleştirilmesi”, **Cogito**, Sayı:30, s: 80-99.
- TANYOL, Tuğrul**. (2002), “Anarşizm ve İnternet”, **Cogito**, Sayı: 30, s: 204-210.
- TELEGRAPH**, 28.10.2000, online:
<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=%2Fnews%2F2000%2F10%2F28%2Fwmic128.xml>
- TELEGRAPH**, 05.08.2002, online:
<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=%2Fnews%2F2002%2F08%2F05%2Fflame05.xml>
- TOFFLER, Alvin**. (1981), **Gelecek Korkusu**: Şok, 3. Baskı, Çeviren: Selami Sargut, Altın Kitaplar Yayınevi.
- WEBER, Lori M., et al.** (2003), “Who Participates and Why?:An Analysis of Citizens on the Internet and the Mass Public”, **Social Science Computer Review**, Vol.21 No.1, s. 26-42.
- WINNER, Langdon**. (2002), “Siberliler Söylemler ve Cemaatin Başarı Şansı”, **Cogito**, Sayı:30, s: 144-164.